

ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 097:76:7.071.1(477.86)

Ірина Максимлюк

ЕКСЛІБРИС У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКІВ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

Мета статті – з'ясувати мистецьку актуальність книжкового знака в культурі Прикарпаття, відтворити цілісну картину його еволюції, простежити типологію, розкрити специфіку його художнього вирішення. У статті аналізуються тенденції розвитку екслібриса у графічній творчості митців Івано-Франківщини ХХ століття. Розглянуто художньо-стильові особливості книжкового знака, застосування відповідних графічних технік. Виокремлено художників-графіків, в творчості яких екслібрис відіграє знакову роль. Зокрема, простежені визначальні риси екслібрисів І. Пантелюка, що привертають увагу своїм високохудожнім рівнем. Відбитки книжкових знаків Івана Пантелюка – оригінальні за сюжетним, композиційним та графічним вирішенням, насичені орнаментально-декоративними деталями, базуються на етнографічно-фольклорній основі. Розглянуто графіку малих форм одного з найяскравіших представників художників-шістдесятників, новатора і нонконформіста Опанаса Заливахи. Акцентовано увагу на стилістичних засадах робіт художника, графічних прийомах візуальних метафор в жанрі екслібрису. Проаналізовані засоби художньої виразності, формотворчі пошуки в екслібрисах Петра Прокопіва, лаконічно-монументальний стиль його творчих робіт. Охарактеризовано графічні техніки й індивідуальну творчу манеру книжкових знаків Юрія Процана, описано екслібриси Миколи Грешняка та Зеновія Гаркуса. У статті розглянуто композиційну побудову, техніку, сюжетно-тематичну спрямованість книжкових знаків художника-самоука Емануїла Храпка та графіка Олексія Сердюка. Згадано інших графіків Івано-Франківщини (Володимира Гуменного, Яреми Оленюка, Михайла Зорія, Миколу Сарапіна, Мирослава Короля), котрі створювали книжкові знаки.

Ключові слова: екслібрис, графіка, шриффт, орнамент, декоративність, стилістика.

Дослідження книжкових знаків є підтвердженням тези про книгу, як особливого об'єкта культури з художньо-осмисленою конструкцією форм і оздоблення, що узгоджені з доцільністю та функціональною спрямованістю цього виду графіки [16, с. 11]. Символічна образність українського екслібриса виражається через самобутність художньої мови національного мистецтва та специфічні риси, відмінні від інших художніх систем жанру [16, с. 1].

Для глибшого розуміння мистецтва графіки Івано-Франківщини необхідно синтезувати здобутки художників, які працювали у різних жанрах графічного мистецтва. Початок ХХ ст. характеризується піднесенням української графіки і, зокрема, екслібриса, яким захоплюється широке коло художників; його колекціонують і вивчають. Виникають товариства, які об'єднують художників і любителів книги, екслібрис мислиться як важливий елемент книжкової культури [17]. Історія українського екслібриса налічує чотири століття, але саме в ХХ столітті він утвердився як самостійний жанр графічного мистецтва [28, с. 6]. Стаття написана у рамках дисертаційного дослідження на тему: «Мистецтво графіки Івано-Франківщини ХХ – початку ХХІ століття: культурологічний аспект» затверджену на вченій раді ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», протокол № 3 від 27 березня 2014 року.

Українські мистецтвознавці Ю. Белічко та А. В'юнник висвітлюють творчий шлях українських графіків 1950–80-х рр., розглядаючи мистецтво екслібриса як авторський потенціал. Мистецтво українського екслібриса другої половини ХХ століття досліджували Д. Ульянинський, Ю. Меженко, Я. Стешенко, М. Іванченко, Я. Бердичевський, І. Крип'якевич, Д. Степовик, Е. Столова, С. Булатова, Л. Стрельникова, В. Січинський, В. Савонько. Радянський мистецтвознавець С. Івенський у праці «Книжковий знак» (1980 р.) писав і про український екслібрис. Грунтовні дослідження екслібрисів у творчому доробку провідних графіків провели О. Федорук (художник М. Бутович), Д. Степовик (творчість Я. Гніздовського).

Історію українського екслібриса XVI — XX ст. досліджував П. Нестеренко. У 2010 році вийшла в світ монографія П. Нестеренка «Історія українського екслібриса», де здійснено значну аналітичну роботу в напрямках хронології, стилістики, образності, типології та інших «зрізів» мистецтва екслібриса.

Визначено тенденції розвитку книжкового знаку Івано-Франківщини XX століття. У статті зроблено акцент на здобутках художників-графіків Івано-Франківщини в жанрі екслібриса, що раніше комплексно не досліджувалось. Проведено образно-стилістичний аналіз книжкових знаків провідних художників-графіків краю. Виокремлено знакові постаті митців, творчий доробок яких формує культурно-мистецьку спадщину України.

Мета статті – з'ясувати мистецьку актуальність книжкового знаку в культурі Прикарпаття, відтворити цілісну картину його еволюції, простежити типологію, розкрити специфіку його художнього вирішення.

На зламі XIX – XX століть на хвилі загального піднесення мистецтва графіки, наймобільнішого з мистецтв, звернення до стислого красномовства екслібриса в його новій формі було викликане не стільки розповсюдженням бібліофілства, скільки прагненням донести характер особистості власника, епохи, взаємозв'язку особистості і суспільства, що й відобразилося в місткій, лаконічній формі книжкового знаку, адже всі сфери життя людей знаходять графічну інтерпретацію на емблемах не тільки громадських, а й приватних бібліотек [10, с. 17].

Екслібриси Івана Пантелюка – це маленькі графічні шедеври, своєрідне явище національної культури з давньою традицією. Вони засвідчують самотність таланту їх автора, дозволяють виявити місце творчості майстра в історії розвитку західноукраїнського екслібриса. Розглядаючи дрібну естампну графіку, графічні мініатюри, зокрема екслібриси, можна класифікувати творчість Івана Пантелюка, – художника-самоука, як феноменальне явище на тлі графічного доробку прикарпатських митців.

Іван Пантелюк опанував мистецтво екслібриса саме через традиційне ремесло різьбяра. Звернення до книг, як об'єкта образотворчих інтерпретацій, виняткова творча уява привели його до роботи над екслібрисом, виконаним в мініатюрі книжковим знаком. Перший із них був створений в 1938 році [25]. Митця нерідко називали першим графіком, вихідцем з Гуцульщини [32, с. 49].

Книжковий знак Івана Пантелюка набув неповторного стильового забарвлення – це довершеність декоративної гри чорного й білого, що ґрунтується на використанні мотивів і прийомів народного мистецтва, поєднуючись з витонченістю графічної мови орнаментальних зображень. Його мініатюри захоплюють невичерпною фантазією, віртуозною виконавською майстерністю, простотою і вишуканістю форми, а також тонким відчуттям цільності естампу, його пропорцій, що свідчить про обдарованість автора в галузі композиції [4, с. 3]. Іван Пантелюк, наділений феноменальною творчою ерудицією, кожен нову композицію створює експромтом, не користуючись підготовчими ескізами чи попередніми рисунками [25].

Характерна риса творчого методу художника – досконале володіння шрифтом, оригінальність його вирішення у кожному творі. Шрифт несе не лише смислове, адресне навантаження, а й стає закономірною, невід'ємною частиною самої композиції, акцентом, що надає їй необхідної декоративності, органічно поєднуючись з орнаментальними зображеннями [4, с. 4]. Дослідниця Т. Сафонова підкреслює, що візитною карткою у творчості І. Пантелюка є геометричні орнаментні лінійки, які слугують орнаментальними обрамленнями, а також розетки, які набувають у екслібрисі значення візерунка [21].

Використані художником геометричні орнаменти мають знаково-символічне значення. Іван Пантелюк найчастіше оперує такими символами: ромбом як магічним знаком неперевершеної сили і могутності (екслібрис для бібліотеки ім. Марка Вовчка, 1997 р.); Сварогом – сонячним рухом (екслібрис для Олексія Кузьменка, 1981 р.); восьмикутною Зорею (Венерою) – прабатьківщиною людства (екслібрис для Романа Фіголя, 1969 р.); безконечником – безперервністю Всесвіту, нескінченністю життя (екслібрис для бібліотеки Музею народної архітектури України, 1980 р.) [21].

У екслібрисах Івана Пантелюка переважають мотиви архітектури (храми, будинки), пейзаж (зображення карпатської природи). Є у його доробку і композиції, в яких гравер тактовно вводить сюжетні й геральдичні елементи, портретні зображення [4, с. 4], але виключно як носії характеристики певної особистості.

Український екслібрис стає масовим мистецьким явищем кінця 1950 – початку 1970-х років. В усіх видах образотворчого мистецтва і, зокрема, у графіці цього часу настав період еkleктики, різноголосся [10, с. 32]. Друга світова війна і тяжкі повоєнні роки не сприяли розвитку книжкового

знака. До початку 60-х років минулого століття екслібрис був відсутній на мистецьких виставках України [14, с. 251].

Художньо-естетичні пошуки шістдесятників, що ґрунтувалися на національних джерелах, також розвивалися у річищі європейських мистецьких новацій, що допомагало досягти синтезу традиції й новаторства і на цій основі збагатити українське мистецтво живим, з виразно індивідуалізованим поглядом на життя й світ [27, с. 6]. Саме мистецький пошук шістдесятників дав підстави науковцям говорити про конфлікт цінностей і відкрите протистояння естетик – ідеологічної та формалістичної, що прискорило відхід від вимог соцреалізму й пошуки власної своєрідної форми самовираження поколінням шістдесятників, що засвідчує життєвий шлях одного з найяскравіших новаторів і нонконформістів Опанаса Заливахи [27, с. 7].

Ув'язнення художника (серпень 1965 р.) було передумовою нового прогресивного кроку, періодом творчого та інтелектуального зростання [18, с. 20]. Екслібриси малих форм, що їх О. Заливаха віддруковував на клаптиках паперу в неволі, не були зазвичай відвертою вказівкою на власника книгозбірні. Художник фантазував навколо семіотики українських прізвищ, перефразовуючи їх у форму візуальних метафор, адже більш конкретна згадка про власників книгозбірень загрожувала небезпекою. Так виникли екслібриси Івана Русина, Василя Долішнього, Валентина Мороза, Івана Світличного, Лариси Богораз, Петра Розумного. У графічних фантазіях на тему прізвищ О. Заливаха здебільшого іронізує, буквально трактуючи їх як загальні назви чи пересічні поняття: «русин», «мороз», «чорний віл» (Чорновіл), «розумний» та ін. [18, с. 25].

Якщо переглянути весь доробок Опанаса Заливахи у жанрі екслібриса, то, безумовно, впадає у вічі його стрімкий мистецький поступ. Тяжіння до спрощеної форми, як запорука смислової точності, межувало з бажанням експериментувати. Тому кожен новий книжковий знак, що з'являвся з-під штихеля О. Заливахи, виявляв нову якість віднайденого засобу-модуля. Типова для більшості цих книжкових знаків симетрія та статичність надає їм монументального виразу та спрощує візуальне сприйняття [18, с. 26].

Наступною фазою графічної майстерності митця стала стилізація фігуративних зображень, інколи з переважанням композиції активним тлом або стафажними деталями (книжковий знак Ліни Костенко) [18, с. 27].

Графіка малих форм, що її Опанас Заливаха возвеличив посередництвом кількох засобів книжкового оформлення, має велике значення для усієї мистецької еволюції художника. Його образне мислення набуло неабиякої тематичної багатогранності. Рафінована та гнучка форма мистецького виразу поєднала в собі перебірливу логіку силуетного зображення та естампну вимогливість до площини. Завдяки цьому змінилось його ставлення до якості мистецької форми та її призначення взагалі [18, с. 27].

Наприкінці 1960-х рр. побільшало художників, які працювали над екслібрисом. Їх об'єднує лаконізм графічної мови, узагальнення, інколи аж до знаковості, спрощених форм предметів, образів, умовності простору. До таких художників можемо віднести одного з найвідоміших авторів екслібрисів Івано-Франківщини Петра Прокопіва. Екслібрис стає чи не основним мотивом у творчості графіка, базованим на світі народного мистецтва та фольклору [2]. У графіці малих форм П. Прокопів втілює національний дух та християнський світогляд.

Значний вплив на становлення Петра Прокопіва мав львівський графік Сергій Хижняк, у творчій майстерні котрого він виконав свій перший книжковий знак у техніці ліногравюри («Книга Петра Прокопова», 1968). Специфіка відділу монументального малярства Львівського училища ужиткового мистецтва імені Івана Труша, зумовила характерний лаконічно-монументальний стиль творчих робіт, який водночас співвідносився з потягом до аскетичної геометризованої форми в мистецтві «шістдесятників» [2]. Засадничі ознаки індивідуальної манери екслібрисів Петра Прокопіва тісно пов'язані з традиціями давньої української кеїлографії, а також з доробком, напрацьованим відомими професіоналами-класиками ХХ ст. Георгієм Нарбутом, Миколою Бутовичем, Павлом Ковжуном, Оленою Кульчицькою, Ярославою Музиною, Сергієм Якутовичем, Василем Лопатою. Прокопів-графік часто інтерпретує в екслібрисах мотиви ренесансно-барокової геральдики і сфрагістики, звертається до сакральних образів ангелів і християнських святих, використовує давню орнаментальну і шрифтову стилістику там, де бажано відтворити національний колорит або історичний підтекст втілюваної теми [20, с. 2]. Деякі його ранні екслібриси тяжіють до графічної силуетності і центричної геометрії витинанок – настінних прикрас з кольорового паперу, поширених у традиційному сільському побуті Прикарпаття. Оригінальний, дещо по-класичному архаїзований стиль, чітка конструктивна техніка і культура виконання привернули до його робіт увагу знавців графіки в багатьох країнах світу [20, с. 3].

Із середини 1990 років помітно змінюється манера виконання творів П. Прокопів. Колишні монолітність форм і крайній аскетизм чорно-білої техніки поступаються багатомірності. Поглиблюється внутрішній простір композицій, вони набувають більш експресивного й значно деталізованішого виразу. Зростає роль абстрагованих форм. Майстер звертається до кольору. Гостроти додає колірною гамою екслібрисів, яка загалом стримана й тяжіє до локальної площинності, у поєднанні з напівпрозорою сіткою штрихування всебічно збагачує творчий стиль автора, свідчить про ще нереалізований творчий потенціал [33, с. 386].

У творчій спадщині П. Прокопів співіснують дві найбільш повні серії екслібрисів: «Україніка» та «Шевченкіана». У першій автор намагається відтворити красу рідної України, найчастіше засобом введення алегоричних образів молоді дівчини або козака на коні; інші ж зображають постать письменника й художника Тараса Шевченка [33, с. 386]. Цим екслібрисам притаманна ясність та виразність образів, глибоке знання національного одягу, гармонійне застосування українського народного орнаменту, органічно вкомпонований шрифт. Його мініатюри можна без перебільшення назвати поетичними новелами. Символом україніки стало зображення молоді дівчини з притуленою до грудей книгою [14, с. 182].

Невеличкі графічні твори Юрія Процана справляють враження на глядача мистецьким задумом, завершеністю та професійним рівнем. Їх автор без фахової художньої освіти досконало оволодів технікою різцевої гравюри на дереві, пластику, лінолеумі, високою культурою друкарства, не загубивши при цьому художньої та пластичної образності. В своїх творах Ю. Процан, не женеться за екстравагантністю художнього вирішення; він традиційно продовжує школу української графіки, яка своїми початками сягає витоків народної творчості. Це, зокрема, зауважуємо в творах, виконаних у техніці ксилографії [5]. Створює екслібриси за допомогою мікроскопа та штихеля. Матеріали, які використовує, – дерево, груша, самшит, а також метал, камінь, пластмаса. Не любить лінолеум. Його екслібрис прикрашає шеститомне видання творів Степана Пушика [29]. Виконав екслібриси на теми творів Т. Шевченка, І. Франка, О. Пушкіна, А. де Сент-Екзюпері [5].

В портреті Тараса Шевченка художником закладена величезна внутрішня енергія. Порушуючи фізичні пропорції, автор, проте не деформує образ Кобзаря. Глибока лінія, що розтинає чоло, гнівно зсунуті брови, блиск в очах розкривають титанічну волю і нескорену внутрішню силу поета. Емоційно напружені штрихи, які переходять з чорного в біле, надають складності й трагічності образу Т. Шевченка. Це чи не одна з найкращих робіт Юрія Процана [5].

Мистецтвознавець Віктор Мельник характеризує творчість митця як таку, що «виразно тяжіє до традицій класичної різцевої гравюри. Майстерно володіючи техніками деревориту, гравюри на металі і на пластику, художник звертається до складних сюжетно-тематичних композицій. Підґрунтям більшості з них є художня література, передусім європейський історичний роман, російська і українська класика» [15, с. 38].

Щедрим доробком творів-мініатюр міг би похвалитися Зіновій Гаркус з Косова, основним захопленням і улюбленим заняттям якого є саме екслібриси [13]. У Зіновія Гаркуса – власний творчий почерк, стилістика, що робить його твори неповторними. Книжкові знаки лаконічні й виразні, вдалі за композицією. Зіновій Гаркус не просто бездумно колекціонує книги. Він має прекрасну бібліотеку, в якій – історичні романи Павла Загребельного, Романа Іваничука, Романа Федоріва, багатьох українських літераторів [11]. Коло власників книжкових знаків дуже широке: історики, льотчики, космонавти, медики, письменники, митці, спортсмени. Зіновій Гаркус створив екслібрис мистецтвознавцю Олексію Соломченку – досліднику і збирачу гуцульських писанок [11].

Миколу Гrepиняка знають на Прикарпатті, передусім, як талановитого різьбяр, члена Спільки художників України [30], проте його мистецтво різнобічне – це різьба по дереву, графіка, живопис, фотографія з багатоплановим композиційним і тематичним рішенням [12].

У Косові Микола Гrepиняк вперше побачив як працюють гравером, коли відвідували разом із київським художником-графіком Володимиром Масиком косівських майстрів 1965 року. І під впливом відомого екслібриса Івана Пантелюка також почав створювати екслібриси [12]. 1970 рік – початок творчості у малій графіці, виготовлення гравюри на дереві – екслібрису. Першим книжковим знаком був екслібрис «Шевченкіана М. Гrepиняка» з образом Шевченка [6, с. 4]. Його книжкові знаки, в яких гармонійно поєднується портретна графіка і орнамент гуцульської різьби, дуже часто присвячуються Тарасові Шевченкові [19, с. 2]. В доробку М. Гrepиняка понад триста графічних мініатюр [8].

Художника захоплюють дереворити та ліногравюри, він широко використовує елементи народного орнаменту, мистецькі атрибути [8]. Неабияке значення для художника мала мальовнича місцевість гуцульського краю, збережені традиції, культура і побут жителів гір, їхні самобутні звичаї

та обряди. В його невеличких чорно-білих аркушах простежується деяка подібність до різьблених «малюнків» Івана Пантелюка [32, с. 126].

В галузі екслібриса працює також Емануїл Храпко, художник-самоук, в творчому доробку якого близько 250 екслібрисів. Графічні мініатюри, присвячені Шевченкіані нараховують сотню екслібрисів [24]. Це одна з головних тем його творчості [7]. До 175-річчя з дня народження Тараса Шевченка Е. Храпко видав каталог робіт під назвою «Струни Кобзаря» [26]. Представлені ліричні мініатюри в техніці лінориту. Книжкові знаки виконані впевненим лаконічним штрихом. В композиціях екслібрисів переважає асиметрія, а динаміка чорно-білих штрихів підкреслює художню виразність книжкових знаків. За класифікацією, що наведена у статті дослідниці Т. В. Сафонові [21], їх можна віднести до плямово-штрихових. Домінуючим зображенням в екслібрисах є портрет Кобзаря в поєднанні з мотивами поетичних творів Т. Шевченка. У роботі над сюжетами художник дотримується принципу історичної документальності у відображенні архітектури, костюмів Шевченкової епохи, вміло передає національний колорит. Часто композиції екслібрисів поєднуються з рослинними та геометричними орнаментами. Можна відзначити форму екслібрисів, звільнену від традиційної чотиригранної рамки: від простих геометричних фігур до складних конфігурацій, що поєднуються з шрифтом. Шрифт простий, обрамлює і завершує композицію книжкового знака.

Митець створив серію екслібрисів для організацій книголюбів 25 областей України під назвою «Книголюби Україна – Кобзарю». На виставці у Дніпропетровському музеї «Літературне Придніпров'я» експонувалася серія гравюр та екслібрисів «Струни серця» [31]. Окремий цикл складають твори, присвячені представникам артистичного світу України – Василеві Зінкевичу, Дмитрові Гнатюку, Іванові Поповичу, Назарієві Яремчуку, Богданові Кучеру [24].

Івано-франківський графік Олексій Сердюк захопився мистецтвом екслібриса у 1981 році, досяг високої майстерності у створенні графічних мініатюр [28, с. 60]. Його роботам притаманний творчий пошук композицій, бездоганне опрацювання штихелем великих і малих форм, де тоненькі дрібні штрихи і гнучкі великі лінії утворюють домінуючу безперервну руху знаків, символів, а обличчя людей чітко, виразно прорисовані на тлі вихору ліній, виражають своєю монументальністю тему твору і навіть визначають його назву. Мотив міського пейзажу часто зустрічається на його екслібрисах, свідченням чого є тема Всеукраїнської художньої виставки «Міста і культура України в екслібрисі і малій графіці», присвячена 10-й річниці незалежності України [28, с. 3]. В сузір'ї міст України, представлених на виставці, було репрезентоване княже місто Галич, його середньовічні пам'ятки. Автором вишуканих гравюр на дереві є Олексій Сердюк. Він оспівав красу архітектури міста, доповнивши її виразною символікою. У 2011 році він виконав екслібрис для Я. Новосада, присвячений ще одному давньоруському місту – Володимир-Волинському [28, с. 3]. Яскравою подією стала розгорнута у 2008 році в стінах Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури Міжнародна виставка-конкурс екслібриса і малої графіки «Скарби Трипільської культури» [14, с. 238]. Вироби розписної кераміки широко представлені у творах багатьох учасників виставки, зокрема, в екслібрисах Олексія Сердюка [14, с. 242]. Художник створив екслібриси, присвячені творчості Шевченка (ExLibris П. Нестеренка, О. Кашуба, Сніщука, Балана «175 років Т. Шевченку»), а також серію екслібрисів «На музику Шопена» (2000) [23].

Талановитими майстрами екслібриса є івано-франківські графіки: Михайло Зорій (створив екслібриси Б. Ткачука, В. Шестакова, В. Манюха, свій власний книжковий знак) [1, с. 114], Володимир Гуменний (ExLibris О. Коровая, В. Макара, Л. Шулгайте, М. Фіголя, І. Герети,) [9], Ярема Оленюк (видавець Маріо де Філіппіс видав в Італії чотири буклети з його екслібрисами) [3], Микола Сарапін [22], Мирослав Король (екслібриси 1988–1993 років виконані в техніках лінориту та гравюри на пластику; з 1994 року створив серії EX LIBRISів та EX MUZICIS, використовуючи музичні платівки) [28, с. 48].

Екслібрис доби незалежності фігурує в багатьох акціях світового культурного процесу. Вступ 1994 р. Українського екслібрис-клубу до Міжнародної асоціації екслібрисистів (FISAE) ознаменувався організованими клубом міжнародними виставками-конкурсами, в яких брали участь прикарпатські художники. Практикувалися головним чином такі графічні техніки: різновиди глибокого друку, чорно-біла і кольорова гравюра на пластику, лінорит, комп'ютерна графіка. У 1996 році в Івано-Франківську відбулась Міжнародна виставка-конкурс графіки малих форм «Собор 1596–1996» [14, с. 253].

Висновки. Графіка малих форм митців Івано-Франківщини ХХ століття позначена тісним зв'язком з народною творчістю, з образотворчим фольклором горян, зі стилістикою окремих видів гуцульського мистецтва, зокрема, з багатими традиціями різьби по дереву. Орнаментика є визначальною рисою екслібрисів Івана Пантелюка, Миколи Гrepиняка, Емануїла Храпка. Книжкові

знаки свідчать про прекрасне знання майстрами гуцульського народу, автентичного орнаменту, видатних постатей Прикарпаття і всієї України, вміння бачити і зображати всю цю красу у своїх творах. Для екслібрису 60-х рр. ХХ століття, а зокрема, творчості О. Заливахи та П. Прокопіва, властивий лаконізм графічної мови, узагальнення, схильність до архетипного мислення, декоративна стилізація фігуративних символів. Тематична спрямованість книжкових знаків Івано-Франківщини втілюється через героїчні події вітчизняної історії, образи борців за незалежність України, ліричні образи жінок, портрети, пейзажі; екслібриси присвячені письменникам, художникам, відомим діячам культури і мистецтва. Екслібрис України, зокрема, Івано-Франківщини, і сьогодні зберігає здобуті ним висоти й продовжує приваблювати своєю проблемністю, багатомірністю, значимістю думки, високою поетичною і технічною культурою.

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у порівняльній характеристиці екслібриса краю з екслібрисами інших регіонів України, що сприятиме глибшому аналізу мистецьких явищ Івано-Франківщини ХХ століття.

1. Баран В. *Михайло Зорій*: Літературно-художнє видання. Івано-Франківськ: Сімик, 2003. 272 с.
2. Бобрис І. Графіка Петра Прокопіва. *Науково-методичний вісник «Джерела»*. 2006. № 3–4 (47–48). С. 88–93.
3. Видатні діячі Прикарпаття. *Оленюк Ярема*. URL: <http://lib.if.ua/dbase/persons.php?action=sort&q=%CA&by=letter&view=4>.
4. Виставка екслібрисів І. Г. Пантелюка: Каталог, склав Р. В. Дреботюк. Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1983. 40 с.
5. Вітушинська І. Екслібриси Юрія Процана. *Комсомольський прапор*. 1988. 21 травня.
6. Грепінняк М. І. М. Грепінняк. Автобіографія. *Голос краю*. Часопис Березовських теренів. 2003. №1. С. 2–5.
7. Екслібриси Емануїла Храпка. *Писанка*. 1993. № 1. С. 28–29.
8. Екслібриси Миколи Грепінняка. *Поліття*. 1998. № 6 (лютий).
9. Звіжинський А. *Володимир Гуменний та його художня космогонія*. URL: <http://zbruc.eu/node/19888>.
10. Івенський С. Г. *Книжный знак. История, теория, практика художественного развития*. М.: Книга, 1980. 270 с.
11. Качкан В. *Світло високого дня: Портрети, есе, художньо-документальні повісті*. Ужгород: Карпати, 1989. С. 14–19.
12. Микола Іванович Грепінняк – митець та дослідник народного мистецтва Гуцульщини. URL: <http://referat.co/ref/111985>.
13. Мисюк І. *Зіновій Гаркус – один із найталановитіших майстрів екслібрису*. URL: <http://kosivart.if.ua/2008/06/03/26/>.
14. Нестеренко П. В. *Історія українського екслібриса*. Київ: Темпора, 2010. 328 с.: іл.
15. Нестеренко П. В. & Перевальський В. Є. *Книжковий знак Наукової бібліотеки*. К.: КМ Академія, 2002. 84 с.
16. Нестеренко П. В. *Типологія та художньо-стильові особливості українського екслібриса XVII – першої третини ХХ століття*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата мистецтвознавства: спец. 17.00.01 «Теорія і історія культури». К., 2006. 21 с.
17. Нестеренко П. Творча спрямованість колекціонерів екслібрисів. URL: <http://www.mari.kiev.ua/2010%20-%20Mystectvoznnavstvo%20Ukrainy%2011/345-354.pdf>.
18. Опанас Заливаха. *Альбом*, упорядник Б. Мисюга. Київ: Смолоскип, 2003. 160 с.: іл.
19. Пелипейко І. А. Його надихає Шевченко. *Рідне слово*. 2003. 6 березня. С. 2.
20. Петро Прокопів. *Малярство. Графіка. Монументальне мистецтво. Іконопис* : каталог. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2007. 48с. : іл.
21. Сафонова Т. В. *Український екслібрис: декор и орнаментация*. URL: www.gramota.net/materials/3/2013/5-1/42.html.
22. *Світ захопленя Романа Фабрики* : інформ. вид. Івано-Франківськ, 2015. 86 с.
23. Сердюк Олексій Миколайович. URL: <http://www.nshu.org.ua/katalog-cleniv-spilki/castina2/643>.
24. Скоропанюк Г. *Емануїл Храпка прославив Снятинщину в світі*. URL: http://www.chas.cv.ua/26_07/14.html.
25. Соломченко О. Добре серце художника. *Прикарпатська правда*. 1982. 27 червня.
26. Струни Кобзаря. *Виставка ліногравюри та екслібриса Емануїла Храпка: Катало*. Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1989. 22 с.
27. Тарнашинська Л. Б. Плеяда нескорених: Алла Горська, Опанас Заливаха, Віктор Зарецький, Галина Севрук, Людмила Семікіна: Біобібліографічний нарис. *Шістдесятництво: профілі на тлі покоління*. 2011. Випуск 13. 199 с.
28. Український екслібрис: минуле і сучасне. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2012. № 9 (179). 63 с.
29. Фабрика Р. Маєстро малої графіки. *Репортер*. 2006. 14 грудня (№ 50).
30. Ханко В. М. Грепінняк Микола Іванович. *Енциклопедія Сучасної України*. Том 6. 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26974.
31. Хворост В. *Виставка гравюр и екслібрисов «Струны сердца» (посвященная художнику Э. И. Храпка)*. URL:

http://ru.museum.dp.ua/exhibition_0104.html.

32. Яновський М. В. *Срібна пряжка. Розповіді про народних митців*. Ужгород: Карпати, 1980. 216 с.

33. Яців Р. Митці сучасності. *Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси*. Львів: Центр Європи, 1998. С. 371–388.

References

1. Baran, V. (2003). Mykhailo Zorii. Ivano-Frankivsk: Simyk. [in Ukrainian].
2. Bobrys, I. (2006). Hrafika Petra Prokopiva. Naukovo-metodychnyi visnyk Dzherela, № 3–4 , 88–93. [in Ukrainian].
3. Vydatni diiachi Prykarpattia. Oleniuk Yarema. (n.d.). Retrieved December 28, 2016, from <http://lib.if.ua/dbase/persons.php?action=sort&q=%CA&by=letter&view=4>. [in Ukrainian].
4. Vystavka ekslibrysiv I. H. Panteliuka [Tekst]: Kataloh [Foreword]. (1983). In (p. 40). Ivano-Frankivsk: Oblpolihrafvydav. [in Ukrainian].
5. Vitushynska, I. (1988, May 21). Ekslibrysy Yurii Protsana . Komsomolskyi prapor. [in Ukrainian].
6. Hrepyniak , M. (2003). I. M. Hrepyniak. Avtobiohrafii. Holos kraiu. Chasopys Berezovskykh tereniv, №1, 2–5. [in Ukrainian].
7. Ekslibrysy Emanuila Khrapka: [Samodiiialnyi khudozhnyk, urodzenets s. Zavallia Sniatynskoho raionu]. (1993). Pysanka, № 1, 28–29. [in Ukrainian].
8. Ekslibrysy Mykoly Hrepyniaka [Khudozhnyka-rizbiara, urodzhentsia s. Brustory Kosivskoho r-nu]. (1998, February). Polittia. [in Ukrainian].
9. Zvizhynskiy, A. (2014, March 12). Volodymyr Humennyi ta yoho khudozhnia kosmohoniia. Retrieved December 28, 2016, from <http://zbruc.eu/node/19888>. [in Ukrainian].
10. Yvenskyi, S. H. (1980). Knyzhnyi znak. Ystoryia, teoriia, praktyka khudozhestvennoho rozvytyia . Moskva: Knyha. [in Russian].
11. Kachkan, V. (1989). Svitlo vysokoho dnia: Portrety, ese, khudozhno-dokumentalni povisti. Uzhhorod: Karpaty. [in Ukrainian]. [in Ukrainian].
12. Mykola Ivanovych Hrepyniak – mytets ta doslidnyk narodnoho mystetstva Hutsulshchyny. (2015, March 18). Retrieved December 28, 2016, from <http://referat.co/ref/111985>. [in Ukrainian].
13. Mysiuk, I. (2008, June 03). Zinovii Harkus – odyn iz naitalanovytyshykh maistriv ekslibrysu. Retrieved December 28, 2016, from <http://kosivart.if.ua/2008/06/03/26/>. [in Ukrainian].
14. Nesterenko, P. V. (2010). Istoriia ukrainskoho ekslibrysa. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
15. Nesterenko, P. V. (2002). Knyzhkovyi znak Naukovoï biblioteki. Kyiv: KM Akademiia. [in Ukrainian].
16. Nesterenko, P. V. (2006). Typolohiia ta khudozhno-stylovi osoblyvosti ukrainskoho ekslibrysa XVII – pershoi tretyny XX stolittia (Doctoral dissertation, Derzhavna akademiia kerivnykh kadrov kultury i mystetstv) [Abstract]. (UMI No. 17.00.01 «Teoriia i istoriia kultury»). [in Ukrainian].
17. Nesterenko, P. (n.d.). Tvorchia spriamovanist kolektsioneriv ekslibrysiv. Retrieved December 28, 2016, from https://vk.com/away.php?utf=1&to=http%3A%2F%2Fwww.mari.kiev.ua%2F2010%2520-%2520Mystectvoznnavstvo%2520Ukrainy_11%2F345-354.pdf. [in Ukrainian].
18. Mysiuha, B. (2003). Opanas Zalyvakha. Albom . Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].
19. Pelypeiko, I. A. (2003, March 06). Yoho nadykhaie Shevchenko. Ridne slovo, p. 2. [in Ukrainian].
20. Petro Prokopiv: Maliarstvo. Hrafika. Monumentalne mystetstvo. Ikonopys : kataloh. (2007). In (p. 48). Ivano-Frankivsk : Nova Zoria. [in Ukrainian].
21. Safonova, T. V. (n.d.). Ukraynskyi ekslybrys: dekor y ornamentatsyia . Retrieved December 28, 2016, from <http://www.gramota.net/materials/3/2013/5-1/42.html>. [in Ukrainian].
22. Roman Fabryka – kolektsioner ekslibrysiv [Introduction]. (2015). In Svit zakhopen Romana Fabryky : inform. vyd. (p. 86). Ivano-Frankivsk: Ivano-Frankiv. OUNB im. I. Franka, Vid. lit. z mystetstva. [in Ukrainian].
23. Serdiuk Oleksii Mykolaiovych. (2012, April 10). Retrieved December 28, 2016, from <http://www.nshu.org.ua/katalog-cleniv-spilki/castina2/643>. [in Ukrainian].
24. Skoropaniuk, H. (n.d.). Emmanuil Khrapko proslavyv Sniatynshchynu v sviti. Retrieved December 28, 2016, from http://www.chas.cv.ua/26_07/14.html. [in Ukrainian].
25. Solomchenko, O. (1982, June 27). Dobre sertse khudozhnyka [Pro maistra ekslibrysa z Kosova I. H. Panteliuka]. Prykarpatska pravda. [in Ukrainian].
26. Hrekuliak, I. (1989). [Foreword]. In Struny Kobzaria: Vystavka linohraviury ta ekslibrysa Emanuila Khrapka: Katal oh (p. 22). Ivano-Frankivsk: Oblpolihrafvydav. [in Ukrainian].
27. Tarnashynska, L. B. (2011). Pleiada neskorenykh: Alla Horska, Opanas Zalyvakha, Viktor Zaretskyi, Halyna Sevruk, Liudmyla Semykina: Biobibliohrafichnyi narys. Shistdesiatnytystvo: profili na tli pokolinnia, vypusk 13, 199. [in Ukrainian].
28. Bohoslov, L. (Ed.). (2012). Ukraynskyi ekslibrys: mynule i suchasne. Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura,

№ 9 (179), 63. [in Ukrainian].

29. Fabryka, R. (2006, December 14). Maestro maloi hrafiyki: [Rozmova z avtorom ekslibrysiv Yuriiem Protsanom]. Reporter. [in Ukrainian].

30. Khanko , V. M. (2006). Hrepyniak Mykola Ivanovych. In Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy (6th ed.). Retrieved December 28, 2017, from http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26974. [in Ukrainian].

31. Khvorost , V. (n.d.). Vystavka hraviur i ekslibrisov «Struny serdtsa» (posviashchennaia khudozhnyku E. I. Khrapko). Retrieved December 28, 2016, from http://ru.museum.dp.ua/exhibition_0104.html. [in Ukrainian].

32. Yanovskyi, M. V. (1980). Sribna priazhka. Rozpovidi pro narodnykh myttsiv. Uzhhorod: Karpaty. [in Ukrainian].

33. Yatsiv, R. (1998). Myttsi suchasnosti. Lvivshchyna: Istoryko-kulturni ta kraieznavchi narysy, 371–388. [in Ukrainian].

Цель статьи — определить художественную актуальность книжного знака в культуре Прикарпаття, воспроизвести целостную картину его эволюции, проследить типологию, раскрыть специфику художественного решения. В статье анализируются тенденции развития экслибриса в графическом творчестве художников Ивано-Франковщины XX века. Рассмотрены художественно-стилевые особенности книжного знака, применение соответствующих графических техник. Выделены художники-графики, в творчестве которых экслибрис играет знаковую роль. В частности, прослежены определяющие черты экслибрисов И. Пантелюка, привлекающие внимание своим высокохудожественным уровнем. Отпечатки книжных знаков Ивана Пантелюка — оригинальные относительно сюжетного, композиционного и графического решения, насыщенные орнаментально-декоративными деталями, основанные на этнографически-фольклорной основе. Рассмотрено графику малых форм одного из самых ярких представителей художников-шестидесятников, новатора и нонконформиста Афанасия Заливахи. Акцентируется внимание на стилистических принципах работ художника, графических приемах визуальных метафор в жанре экслибриса. Проанализированы средства художественной выразительности, формообразующие поиски в экслибрисах Петра Прокопива, лаконично-монументальный стиль его творческих работ. Охарактеризованы графические техники и индивидуальная творческая манера Юрия Процана, воплощенные в книжных знаках, описано экслибрисы Николая Грешиняка и Зиновия Гаркуса. В статье рассмотрено композиционное построение, техника, сюжетно-тематическая направленность книжных знаков художника-самоучки Эммануила Храпка и графика Алексея Сердюка. Упомянуто графиков Ивано-Франковщины (Владимира Гуменного, Яремы Оленюка, Михаила Зория, Николая Сарапина, Мирослава Короля), которые создавали книжные знаки.

Ключевые слова: экслибрис, графика, шрифт, орнамент, декоративность, стилистика.

The aim and objectives of the research are to find out the artistic relevance of a book sign in the Pre-Carpathian culture, reproduce a complete picture of its evolution, observe typology, and reveal specifics of its artistic solution.

Scientific novelty and originality of the article. The tendencies of the development of a book sign of Ivano-Frankivsk region of the 20th century have been determined. The article focuses on the graphic artists' achievements of Ivano-Frankivsk region in the ex-libris genre not researched comprehensively earlier. An imaginative and stylistic analysis of book signs of the leading graphic artists of the region has been done. Iconic figures of the artists, whose creative achievements form the cultural and artistic heritage of Ukraine, are singled out.

The findings of the research scientific work. The graphics of small forms of Ivano-Frankivsk artists of the 20th century is marked by close relationship with folk art, the Highlanders' folk, Hutsul style of certain types of art, including the rich tradition of woodcarving. Ornamentation is the defining feature of ex-libris of Ivan Pantelyuk, Mykola Hrepynyak, and Emmanuyil Khrapko. Ex-Libris of the 60s of the 20th century, and the works of O. Zalyvakha and P. Prokopiv in particular, are characterized by laconic graphic language, generalization, tendency to archetypal thinking, decorative stylization of figurative symbols. Thematic focus of book signs of Ivano-Frankivsk region is implemented through heroic events of national history, images of fighters for Ukraine's independence, lyrical images of women, portraits, landscapes, number of ex-libris, dedicated to writers, artists and famous figures of culture and art. Working at the ex-libris requires special artistic talent, meticulous drawing, the accuracy of strokes and lines, discipline, and, what is the most important, the ability to concisely and accurately find the graphic equivalent of the individual who owns the book collection. Ex-libris of Ivano-Frankivsk region nowadays keeps gained altitude and continues to attract by its problematics, multidimensionality, the importance of thought and high poetic and technical culture.

Prospects for further research are seen in comparative characterization of ex-libris of Ivano-Frankivsk region with that of other regions of Ukraine that contributes to a deeper analysis of artistic phenomena of Ivano-Frankivsk region of the 20th century.

Keywords: ex-libris, graphics, print, ornaments, decorative effect, style.

